

Занько Г. П.

УДК 81'373:159.922.7

МЕХАНІЗМИ ВИНИКНЕННЯ ДИТЯЧИХ ЛЕКСЕМ

Статтю присвячено розгляду основних підходів до пояснення процесу конструювання дитиною власної мовної системи з опорою на набутий когнітивний досвід та мовленнєвий інпут. Проведено аналіз основних механізмів оволодіння дитиною рідною мовою, які обумовлюють послідовність засвоєння мовних одиниць й причини відхилення від мовної норми в процесі її мовленнєвого розвитку.

Ключові слова: онтолінгвістика, дитячі лексеми, мовленнєвий інпут, когнітивний досвід.

Статья посвящена рассмотрению основных подходов к объяснению процесса конструирования ребенком собственной языковой системы с опорой на приобретенный когнитивный опыт и речевой инпут. Проведен анализ основных механизмов усвоения ребенком родного языка, обуславливающих последовательность усвоения языковых единиц и причины отклонения от языковой нормы в процессе его речевого развития.

Ключевые слова: онтолингвистика, детские лексемы, речевой инпут, когнитивный опыт.

The article considers the main approaches to explaining the process of designing own language system by a child, dwelling on gained cognitive experience and speech input. It also contains the analysis of the basic mechanisms of child's mastering native language, which determine the sequence of mastering language units and reasons of variation of linguistic norms in the process of speech development.

Key words: ontolinguistics, infant lexemes, speech input, cognitive experience.

Дитина – окрема мовна особистість, яка творить власну мовну систему. Дослідження дитячої лексики є дуже важливим для вивчення походження мови загалом. Аналіз цього феномена може висвітлити багато лінгвістичних проблем, оскільки комунікативні й експресивні потреби дитини є більш примітивними, ніж потреби цивілізованого дорослого. Дитина проходить ті ж етапи розвитку (аж до повного засвоєння мови), що й людство за всі попередні роки. Тому вважаємо за потрібне більш детально розглянути механізми виникнення дитячих лексем.

Предмет нашого дослідження – процес виникнення дитячих лексем відповідно до когнітивного досвіду дітей.

Мета дослідження – виявлення основних механізмів конструювання дитиною власної мовної системи.

На сьогодні в онтолінгвістиці існує декілька теорій, які пояснюють процес засвоєння дитиною рідної мови. Визначимо два основні підходи з-поміж цих теорій:

- 1) генеративний;
- 2) функціонально-конструктивістський.

Представниками першого підходу є Н. Хомський і його послідовники (Г. Борер, К. Векслер, Дж. Вейсенборн та ін.), які вважають, що мовні категорії є вродженими й лише “дозрівають” у процесі засвоєння рідної мови [5, с. 26]. Діти оперують набором “дорослих” синтаксичних категорій, а оволодіння мовою – поступове залучення цих категорій у спонтанне мовлення.

В основі другого підходу лежить пресуппозиція (поняття логіки й лінгвістики, яке характеризує висловлювання як необхідну умову осмисленості деякого іншого висловлювання). В. Дресслер, Дж. Байбі, Д. Слобін, М. Томазелло вважають, що дитина не володіє від моменту народження “дорослими” граматичними категоріями, а сама конструє граматику рідної мови. Засвоєння формальних засобів маркування граматичних значень та їхня диференціація призводять до поступового засвоєння дитиною структури рідної мови.

Ми також вважаємо помилковим твердження, що дитина переймає в готовому вигляді мовну систему дорослих шляхом імітації мовних одиниць. Адже, пізнаючи світ, вона здобуває власний когнітивний досвід, який і відображається в дитячій лексиці. Таким чином дитина конструє власну мовну систему на основі мовленнєвого інпуту (мовлення дорослих). Як зазначають дослідники, “функціонально-конструктивістська концепція засвоєння мови дитиною ґрунтується на визнанні важливої ролі мовленнєвого інпуту, ураховуючи те, що діти осягають особливості рідної мови в мовленнєвій взаємодії з членами сім'ї, насамперед із матір'ю. Тому значну увагу у функціональних описах дитячого мовлення приділяють особливостям мови дорослих, які розмовляють із дитиною” [5, с. 15].

Одним із важливих питань онтолінгвістики є те, як дитина за 2–3 роки засвоює такі складні структури й правила рідної мови. Відповідь криється в інтелектуальній вдачі людини, її здатності до символізації й абстрагування.

Людина з моменту свого народження зіштовхується з подвійним світом: світом реальних речей і світом уявлень, символів і знаків. Досвід відіграє велику роль на етапі засвоєння дитиною рідної мови, оскільки в перші роки життя вона не має іншого способу вивчити мову.

З іншого боку, Гілі Гая зазначає, що ми вивчаємо рідну мову за допомогою наслідування людей, які нас оточують [8, с. 154]. Адже саме наслідування, яке є найкращою можливістю для маленької дитини, дає їй змогу перейти до подальших етапів засвоєння мови. На сьогодні всі психолінгвісти стверджують, що, крім прекрасного імітатора мовлення дорослого, дитина є також творцем своєрідних форм і структур.

Кожному мовцю, а тим більше дитині, притаманна власна система, яка перебуває в синхронії із загальною системою мови. Цей процес отримав назву “діасистема” [8, с. 156]. Тому потрібно розрізнити поняття “мова” і “система”. Так, поняття “мова” охоплює не лише лінгвістичну єдність, а й є діахронічним аспектом (тобто розглядається в кожній синхронії цієї діахронії). А система є структурним синхронічним концептом.

Мовна система дитини на кожному етапі є еволюційною, часто відходить від норми. Це інша ознака, за якою розрізняють мову й систему.

Розвиток дитячого мовлення складається із низки систем, кожного разу більш наближених до ідеальної системи, яка знаходиться в основі мови.

Дитяче наслідування не є точним механічним і пасивним копіюванням. Дитина модифікує, творчо відтворює аналогічні мовні категорії.

Ми визначили три основні механізми виникнення дитячих лексем, які обумовлюють як послідовність засвоєння тих чи тих одиниць і правил, так і причини відхилення від мовної норми, які спостерігаються на різних етапах мовленнєвого розвитку: аналогія, творчий і активний характер.

Аналогія, насамперед дієслівних форм, яка хоча й знаходиться всередині системи, проте порушує лінгвістичну норму. Це процес творення нових термінів упродовж усієї історії формування й становлення нашої мови. Поява аналогічних форм ще раз підтверджує, що вивчення мови відбувається шляхом наслідування пасивної й творчої активності.

Аналогія таким чином перетворюється у спрощений ідіоматичний засіб, який супроводжується логічним і хронологічним процесом вивчення.

Зрозуміло, що діти засвоюють насамперед найпоширеніші типи. Тому неправильні дієслова й рідкісні граматичні форми дитина опановує із запізненням (зазвичай діти говорять *бай* “спати”, *бебесі*, *бесі* “упасти”, *куні* “купатися”, *питки* “пити”, *згамати* “з’їсти”, *гайти* “гуляти”, *похитуні*, *похитусі* “качатися”, *кіть*, *кіть-кіть* “котитися”).

Б. Потьер зазначає, що людині притаманне бажання пов’язувати один термін з іншим [8, с. 157]. Звідси така хронологічна форма: внесок → база. Цей перехід може бути інтерпретований як семантична вісь від неозначеного терміна до означеного, певний хронологічний досвід.

Творчий характер. За Г. Гіламе, метамова (сукупність усіх мов) систематизується відповідно до психодинаміки чи психомеханіки, що містить подвійний аспект: перший – від загального до часткового (проспективний, обмежений), другий – від часткового до загального (ретроспективний) [8, с. 157].

Проектуючи цю теорію на граматичні категорії, маємо такі результати: іменник – на першому місці, дієслово і прикметник – на другому. Щодо цієї еволюційної осі (іменники – дієслова – прикметники) із трьох фундаментальних категорій, за нашими дослідженнями, прикметник найменш поширений у дитячому мовленні.

Здається, що в перші роки свого життя дитина не потребує граматичних категорій, оскільки вона спочатку активно використовує іменники без зазначення властивостей речей (*базя* “вівця”, *биня* “корова”, *бик*, *бузя* “рот, обличчя”, *буцьо* “яблуко”, *кіка* “м’ясо”, *кольо* “хліб”, *лозя* “ложка”, *паля* “палка”, *цяця* “іграшка”, *пуля* “качка”, *льоля* “сорочка”, *гуля* “голуб”). Змалку вона віддає перевагу назві речей, на відміну від їхніх властивостей, а пізніше запитує, що роблять істоти. Головні дієслова стосуються здебільшого конкретних об’єктів, осіб і тварин, і час від часу, термінів, які позначають дії, зв’язки й абстракції. Звичайно цей аспект є процесом засвоєння дитиною рідної мови, тому має слугувати для створення програм і методів читання й письма, словників та всіх публікацій, присвячених дитячому розвитку.

Щодо морфологічного рівня, дитина розрізняє рід і число, починаючи із загального: розвиток мовлення відбувається від неозначеного терміна до означеного (чоловічий/жіночий, одинина/множина).

О. М. Гвоздєв, досліджуючи російське дитяче мовлення, зазначає, що дитяча граматики починається з немаркованих форм (наприклад, назва варіанта в називному відмінку однини, дієслово в неозначеній формі) [1]. Морфологія розвивається після синтаксису, а порядок слів є таким же негнучким для російських дітей, як і для американських.

Активний характер. Слово служить для дитини не лише вираженням думок, а й для супроводження та заміщення дії. Прагнення розмовляти для дитини є більш необхідним, ніж для дорослого. Зазначають, що єдиною формою мислення дитини є слово (мовлення вголос). Активний характер дитячого мовлення свідчить про перевагу діалогу над монологом, здебільшого приблизно в шестирічному віці.

Під час дослідження виявлено, що пояснення дитини завжди супроводжується жестами, які здебільшого передують словам. Дитина повинна завжди описувати рухи й фігури.

З іншого боку, пояснення дітей завжди супроводжуються наказовими, вокативними зворотами й іншими екстралінгвістичними методами для привернення уваги. Але якщо дитина правильно володіє словниковим запасом, це означає, що вона активніше використовує жести, ніж дорослий.

Отже, аналіз закономірностей конструювання дитиною власної мовної системи на основі самостійно переробленого нею мовленнєвого інпуту допомагає пояснити механізми засвоєння рідної мови.

Література:

1. Гвоздев А. Н. Вопросы изучения детской речи / Александр Гвоздев. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 470 с.
2. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Елена Кубрякова. – М. : Наука, 1986. – 158 с.
3. Моїсеєнко О. Ю. Дискурсно-прагматичні особливості дитячого мовлення (на матеріалі сучасної англійської мови) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Моїсеєнко Олена Юріївна. – К., 1999. – 173 с.
4. Рулева Е. А. Номинативный аспект детской речи (на материале французского, греческого английского и украинского языков) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.15 / Елена Александровна Рулева. – О., 2002. – 174 с.
5. Семантические категории в детской речи / [Ахапкина Я. Э., Бровко Е. Л., Воейкова М. Д. и др. ; под ред. С. Н. Цейтлин]. – СПб. : Нестор-История, 2007. – 436 с.
6. Цейтлин С. Н. Речевые ошибки и их предупреждение : [пособие для учителей] / Стелла Цейтлин. – М. : Просвещение, 1982. – 143 с.
7. Цейтлин С. Н. Язык и ребенок: лингвистика детской речи : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Стелла Цейтлин. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 240 с.
8. Trigo Cutiño. Notas sobre el lenguaje infantil / Trigo Cutiño, José Manuel // Cauce. – 1998. – Num. 1. – P. 153–164.